



**KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**  
*Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*  
*The Journal of International Turkish Language & Literature Research*

Sayı/Issue 10 (Mart/March 2023), s. 703-716.  
Geliş Tarihi-Received: 25.02.2023  
Kabul Tarihi-Accepted: 18.03.2023  
Araştırma Makalesi-Research Article  
ISSN: 2687-5675  
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1256352

**Runik Harfli Metinlerde Kadına İlişkin Sözcükler  
Üzerinden Kadın Algısı\***

*Perception of Women Through Words Related to Women in Runic Inscriptions*

Pınar SEL\*

Öz

Kadın hareketlerinin 20. yüzyılın ikinci yarısında yükselişe geçmesiyle birlikte Türkiye’de, bütün dünyada olduğu gibi, toplumların kadını algılayışı ve kadına bakışı irdelenmeye başlanmıştır. Bir toplumda kadının yerinin anlaşılması için incelenmesi gereken en önemli unsurlardan biri dildir. Bu incelemeler yapılırken hem günümüzdeki yazılı ve sözlü dilde, hem de tarihî metinlerde kadınların kullandığı dile, kadınların kendileri için kullandığı dile, toplumun kadın için kullandığı dile bakılabilir. Geçmişte Türk toplumlarında kadının dilde ne şekilde yer bulduğuna ilişkin araştırmalar günümüzdeki çalışmalara da kaynaklık edecektir.

Türklerin en eski tarih kayıtları olan runik harfli metinler eski Türklerin yaşayış biçimlerini, kültürlerini, hayata bakışlarını ilk elden anlatan birincil kaynaklardır. Bu metinler erkekler tarafından yazılmış ve yazdırılmış oldukları için içeriklerinde kadınların kullandığı dile ilişkin örneklerle rastlanmaz; fakat bu metinler toplumun kadınlar için kullandığı dili gözlemek açısından ilgi çekicidir. Bu çalışmada Orhon Yazıtları, Uygur Yazıtları, Yenisey- Altay-Kırgızistan Yazıtları ve kâğıda yazılı runik belgeler içerisinde belirlenen *ana*, *ebçi~ ewçi*, *eke*, *katun*, *kelin ~ keliñ*, *kız*, *kisi*, *koduz*, *kunçuy*, *küñ*, *ög*, *siñil*, *uzuntonlug ve yutuz ~ yotuz* sözcükleri örnek cümleler yardımıyla bağlam içerisinde incelenmiş ve dönemin kadın algısı sadece sözcükler ve metinler üzerinden belirlenmeye çalışılmıştır.

**Anahtar sözcükler:** Eski Türkçe, Runik harfli metinler, kadın.

Abstract

With the rise of women's movements in the second half of the 20th century, in Turkey, as in the rest of the world, societies' perception and view of women have begun to be analyzed. One of the most important elements to be analyzed in order to understand the place of women in a society is language. While making these examinations, one can look at the language used by women, the language used by women for themselves and the language used by society for women in today's written and spoken language as well as in historical texts. Research on the place of women in the language of Old Turkic societies will also be a source for current studies.

Runic inscriptions, which are the oldest historical records of the Turks, are the primary sources that tell first-hand about the lives of the ancient Turks as well as their culture and

\* Bu çalışma, 13 Şubat 2021'de İstanbul Medeniyet Üniversitesinde düzenlenmiş olan *Geçmişten Bugüne Türk Yazımında Kadının Temsili Çalıştayı* kapsamında aynı başlıkla sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

\* Arş. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul/Türkiye, e-posta: pinar.sel@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1849-0533.

perspective on life. Since these texts were written and dictated by men, in their content there are no examples of the language used by women themselves; however, these texts are interesting in terms of observing the language used by society for women. In this study, the words *ana*, *ebçi*~ *ewçi*, *eke*, *katun*, *kelin* ~ *keliñ*, *kız*, *kisi*, *koduz*, *kunçuy*, *küñ*, *ög*, *siñil*, *uzuntonlug* and *yutuz* ~ *yotuz*, which were selected from the Orkhon Inscriptions, Uyghur Inscriptions, Yenisei- Altai - Kyrgyzstan Inscriptions and runic documents written on paper, were analyzed in context with the help of sample sentences and the perception of women of the period was tried to be determined only through words and texts.

**Keywords:** Old Turkic, Runic inscriptions, woman.

## Giriş

Türkiye’de 60’lı, 70’li yıllarda başlayıp 80’li yıllarda yükselişe geçen kadın hareketi, kadın çalışmalarının fitilini ateşlemiş ve birçok araştırmacı hem geçmişteki hem de günümüzdeki Türk toplumlarında kadının yerini sorgulamaya başlamıştır. Toplumların kadın algısını en açık şekilde gösteren öğelerden biri dildir. Kadınların dilde ne şekilde yer bulduğunu gösteren çalışmalar, toplumların kadına bakışını da ortaya koymaları bakımından ilgi çekicidir.

Türkçenin tarihsel dönemlerinde ya da çağdaş Türk dillerinde kadının hangi sözcüklerle temsil edildiği ve nasıl algılandığı konusu Çağatay’dan (1963) beri farklı araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Kadının kullandığı dil, kadının kendisi için kullandığı dil, toplumun kadın için kullandığı dil ve hatta kadının hiç sesinin olmaması ve toplumun kadınla ilgili bilgi vermemesi bile bir toplumun kadına bakışını tespit etmede büyük rol oynar. “Büyük ölçekli dilsel yapılarda da kimi kez açık, kimi kez örtük olarak kadın adına oluşturulmuş toplumsal ideolojileri yansıtan özellikler izlenebilmektedir. Bu noktada, kadının kendi kullandığı dilin özelliklerinden çok, toplum tarafından kadın adına kullanılan söylemin özelliği dikkat çekicidir.” (Büyükkantarçioğlu, 2006, s. 74).

Geçmişten bugüne tarihin genel olarak erkekler tarafından onların bakış açısıyla yazıldığını görürüz. Türklerin bir bakıma en eski tarih kaydı örnekleri olan *Bilge Kağan*, *Kül Tigin* ve *Tonyukuk* Yazıtları yine erkekler tarafından erkek egemen bir dil kullanılarak yazılmıştır. Diğer tarihî kayıtların pek çoğunda olduğu gibi bu metinlerde de kadının varlığı ancak erkeklerin yazdıklarından öğrenilebilir. Çakır da bu durumu şu sözleriyle destekler: “Geleneksel tarih yazıcılığı, erkeklerin yaşam pratiklerinden kaynaklanan olayları konu edinir; erkeklerin tarihsel deneyimleri üzerine odaklanır. Öznesi, erkektir. Bu tarih; kadınların yer almadığı savaşların, fetihlerin, elde edemediği kahramanlıkların, üyesi olamadığı parlamento, meclis gibi siyasi kurumların tarihidir.” (2016, s. 30). Çakır’ın da altını çizdiği gibi savaşların, politikanın, siyasetin tarihi genel anlamıyla kadınları göz ardı eder. Ancak unutulmamalıdır ki kadın bir toplumun yarısını oluşturur. Dolayısıyla, bugüne gelen tarih kayıtlarının çoğunluğu bize toplumun en çok yarısının tarihini aktarabilmektedir.

Bu çalışmada temel olarak Eski Türkçe runik harfli metinlerde yer alan kadın kavramı ile ilgili sözcükler ele alınarak bu sözcüklerin nasıl bir bağlam içinde kullanıldığı örneklerle incelenmiştir. Bu sayede, yalnızca sözcükler ve metinler üzerinden eski Türk toplumunun kadına bakışı değerlendirilmiştir. Çünkü Alyılmaz ve Alyılmaz’ın da belirttiği üzere “Eski Türkçe Dönemi’ne ait yazıtlarda ve diğer kaynaklarda geçen kadınlarla ilgili söz varlığı kadının eski Türk boy ve topluluklarının aile, toplum ve devlet hayatındaki yeri hakkında önemli bilgiler içermektedir.” (2014, s. 31).

Günümüz bakış açıları ve değer yargıları ile eskiyi değerlendirmek eleştirilebilir olsa da Bahrani’nin *Babil’in Kadınları* adlı eserindeki “Çağdaş toplumsal cinsiyet ve cinsellik kategorilerinin doğrudan doğruya antikiteye uygulanabilir olduğunu

söyleyemeyeceğimiz gibi kendi sosyokültürel konularımızın haricinde bu antik kültüre yönelik bir yaklaşım tarzına sahip olduğumuzu da varsayamayız.” (2018, s. 20) cümlesinden yola çıkarak başka türlü bir araştırmanın çok da mümkün olmadığını kabul etmek gerekmektedir. Bu nedenle, tarihî söylem ile modern söylemin bir arada değerlendirilmesi bir yönüyle kaçınılmazdır. Bu çalışmada, tarihî metinler yazıldıkları dönemin koşullarından bağımsız olmayacak şekilde ele alınarak incelenmeye çalışılsa da, Bahrani'nin yukarıda alıntılanan cümlesinde değindiği durum kaçınılmaz olarak bu araştırmayı da etkilemiştir.

### 1. Runik Harfli Metinlerde Yer Alan Kadına İlişkin Sözcükler

Runik harfli metinlerde kadının gerçek konumunu tespit etmek kolay değildir. Eski Türklerle ilgili önemli bilgileri içeren Çin kaynakları genellikle Türklerin yönetici sınıfıyla ilgili bilgiler içermektedir (İzgi, 1975, s. 145). Aynı şekilde Türklerin kendi kaynakları da daha ziyade yönetici sınıfla ilgilidir ve kadınlara dair bilgiler oldukça azdır. Fakat yine de kadınlarla ilişkili sözcükleri tespit etmek mümkündür. Yukarıda belirtildiği gibi bu çalışma kapsamında runik harfli metinler taranmış ve kadına ilişkin on dört sözcük belirlenmiştir. Bunlar: *ana*, *ebçi~ ewçi*, *eke*, *katun*, *kelin ~ keliñ*, *kız*, *kisi*, *koduz*, *kunçuy*, *künj*, *ög*, *siñil*, *uzuntonlug ve yutuz ~ yotuz* sözcükleridir. İncelemede öncelikle bu sözcüklerin anlamları Clauson'un (1972) ve Wilkens'in (2021) sözlükleri kullanılarak verilmiştir. Ardından da sözcükleri bağlam içinde görebilmek için cümle örnekleri sunulmuştur. Örnek cümleler, ilgili sözcüğün bütün anlamlarını verecek şekilde seçilmiştir. Ayrıca, Eski Türkçe yazıtlarda okuma ve anlamlandırma farklılıkları olduğu için sadece belirlenen kaynaklardaki<sup>1</sup> okunuşlar ve anlamlandırmalar esas alınmıştır.

Kadına ilişkin sözcükler, aşağıda bir tablo halinde verilmiştir. Yazıtlardaki söz varlığının, dönemin söz varlığını ne kadar temsil ettiği de kesin değildir. O dönemde kullanılan bazı sözcükler yazıtlara yansımamış olabilir. Dolayısı ile bir sözcüğe yazıtlarda rastlanmıyor olması o dönemde kullanılmıyor olduğunu göstermemektedir. Tablonun birinci sütununda tespit edilen sözcükler yer alırken diğer sütunlarda tespit edildikleri eserlerin bilgisi verilmiştir.

**Tablo 1.** Kadına ilişkin sözcüklerin listesi

Sözcükler	Orhon Yazıtları	Yenisey- Altay- Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler	Uygur Yazıtları
ana	-	+	-
ebçi~ ewçi	-	+	-
eke	+	-	-
katun	+	+	+
kelin ~ keliñ	+	+	-
kız	+	+	+
kisi	+	+	-
koduz	+	-	+

<sup>1</sup> Orhon Yazıtları için (Aydın, 2019); Uygur Yazıtları için (Aydın, 2018); Yenisey-Altay- Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler için (Kormuşin vd., 2016) ve *İrk Bitig* için (Tekin, 2004) temel alınmıştır.

kunçuy	+	+	+
künj	+	-	+
ög	+	+	-
siñil	+	-	-
uzuntonlug	-	+	-
yutuz ~ yotuz	+	+	+

### 1. 1. ana sözcüğü

Clauson, sözcüğün ilk kez nadiren de olsa Eski Uygurca Dönemi'nde kullanıldığını ifade eder (1972, s. 169). Yazıtlarda "anne" anlamında kullanılan asıl sözcük *ög* olsa da birkaç örnekte *ana* sözcüğüne de rastlanmaktadır ama bu okumalar da bağlamlar da kesin değildir. Örnek cümleden sadece "anneden ayrılmanın yarattığı üzüntü" anlaşılmaktadır. Orhon ve Uygur yazıtlarında bu sözcüğe rastlanmamıştır.

**Tablo 2.** "ana" sözcüğü

	EDPT	HdAu
<i>ana</i>	<i>ana</i> : 'anne' (s. 169)	<i>ana</i> anne, kaynana (s.46)

**Tablo 3.** Örnek cümle: "ana"

(a)t(a)sın : (a)n(a)sın : ulatı : k(a)<l>d(ı)m (K 3-3)	"anne ve babasıyla kaldım"
ürünj-a bitidim-a ançama adrıldımız-a / anaçım-a adrıldımız-a (A 46)	"Ben Ürüng, yazdım. Nasıl ayrıldık! / Annemizle ayrıldık!"

### 1. 2. ebçi~ ewçi sözcüğü

Bu sözcüğe sadece Yenisey Yazıtları'nda rastlanmıştır. *Eb~ ew* "ev" sözcüğünden yapım ekiyle türetilen *ebçi~ ewçi* sözcüğü, yazıtlarda "eş, zevce" anlamlarında kullanılmaktadır. Buradan hareketle kadının ev ile ilişkilendirildiği sonucuna varılabilir. Örnek cümlelerden "ölüm dolayısı ile karısından ayrılmak zorunda kalan bir erkeğin yaşadığı üzüntü" anlaşılmaktadır.

**Tablo 4.** "ebçi~ ewçi" sözcüğü

	EDPT	HdAu
<i>ebçi~ ewçi</i>	<i>ewçi</i> : 'ev hanımı', daha genel anlamda 'eş, kadın' (s. 6)	<i>ävči</i> (1) kadın, dişi, dişil; (2) eş, karı; (3) toprak (kum) falında: bir ev (s.129)

**Tablo 5.** Örnek cümle: “ebçi~ ewçi”

<i>er atım öz toğdı oğlanım esiz-e ebçim adırıldımız</i> (E 42-2)	“Savaşçı er adım Öz Toğı. Oğullarım, ne yazık! <b>Zevcem, biz ayrıldık!</b> ”
<i>ebçim esiz-e...</i> (E 66-1)	“ <b>Zevcem, ne yazık...</b> ”

**1. 3. eke sözcüğü**

*Eke* sözcüğü sadece aşağıdaki cümlede görülmektedir. Örnek cümlelerin öncesinde Kül Tigin’in düşmanla savaşıp karargâhı vermediği anlatılmaktadır. Kül Tigin’in bu başarısı sayesinde ailedeki kadınlar kötü durumlara düşmekten- köle/cariye olmaktan ya da ölmekten- kurtulmuşlardır. Bu cümle runik harfli metinlerdeki çoğu akrabalık sözcüğünü barındırması açısından ilgi çekicidir.

**Tablo 6.** “eke” sözcüğü

	EDPT	HdAu
<i>eke</i>	<i>eke</i> : ‘birinin kendisinden büyük ve babasından küçük olan kadın akrabası’ yani hem ‘küçük hala’ hem de ‘abla’ anlamlarında, sonrasında sadece ‘abla’ anlamında. (s. 100)	<i>äkä</i> (1) abla, kız kardeş; (2) analık (s. 102)

**Tablo 7.** Örnek cümle: “eke”

<i>ögüm katun ulayu öglerim ek&lt;e&gt;lerim keliñünüm kunçuyarım bunca yeme tirigi küñ boltacı erti ölügi yurtta yolta yatu kaltacı ertigiz</i> (Mo 1- K 9)	“Annem hatun (ve) diğer (üvey) annelerim, <b>ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunların dirisi</b> cariye olacak idi, ölüsü de orada burada kala kalacaktınız.”
--	---

**1. 4. katun sözcüğü**

Bütün yazıtlarda tanıklanan bu sözcük, Yenisey Yazıtları’nda sadece ırmak adı olarak görülmektedir (E 3-4, E 12-3 vb.). Clauson, sözcüğün Soğdca’dan alındığını ve “hükümdarın karısı” anlamına geldiğini ifade eder (1972, s. 602). Örnek cümlelerde “kağanın karısı” anlamında kullanılan sözcüğü, bağlamlar içinde değerlendirdiğimizde *katun*’un kağanla birlikte kutsallık atfedilen bir kişi olduğu açıkça görülmektedir. Kağana göre eş, çocuklara göre anne ve halka göre kağanın karısı olarak var olan kadının burada değerli olduğu dikkat çekmektedir: kağanın ölen karısının cenaze törenini yaptırmak istemesi, hatun ele geçince halkın yok olması gibi. Son örnek cümlede de sözcüğün hiyerarşik olarak daha üstte olan kadını belirttiği anlaşılmaktadır.

**Tablo 8.** “katun” sözcüğü

	EDPT	HdAu
--	------	------

<b>katun</b>	<b>xa:tun</b> 'kadın' vb. (s. 602)	<b>katun</b> → <b>hatun</b> (muhtemelen bir varyant) (s.346)  <b>hatun</b> <Sogd. x'twn ~ γ'twnh  kadın, hanım, hanumefendi, sahibe, kraliçe, hükümdarın eşi, tanrıça (s.279)
--------------	------------------------------------	---

**Tablo 9.** Örnek cümle: "katun"

<i>umay teg ögüm katun kutırja inim köl tegin er at bultı</i> (Mo 1- D 31)	"Umay gibi annem <b>hatunun</b> talihi sayesinde kardeşim Köl Tegin erlik adını buldu."
<i>ögüm katun ulayu öglerim ek&lt;e&gt;lerim keliñünüm kunçuylarım bunca yeme tirigi küñ boltaçı erti ölügi yurtta yolta yatu kaltaçı ertigiz</i> (Mo 1- K 9)	"Annem <b>hatun</b> (ve) diğer (üvey) annelerim, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunların dirisi cariyeye olacak idi, ölüsü de orada burada kala kalacaktınız."
<i>katun yok bolmuş erti anı yoglatayın tedi</i> (Mo 5- K 31)	" <b>hatun</b> ölmüş idi, onun cenaze törenini yaptırayım, dedi."
<i>türük bodun yok bolmazun teyin bodun bolçun teyin kañım eltëriş kaganıg ögüm elbilge katunug teñri töpösinte tutup yügerü kötürmiş erinç</i> (Mo 1- D 11)	"Türk halkı yok olmasın diye halk olsun diye babam Elteriş Kağan'ı, annem Elbilge <b>Hatun</b> 'u (ebedi) gök, tepelerinden? tutup (göge) yükseltmiş elbette."
<i>türük bodunug atı küsi yok bolmazun teyin kañım kaganıg ögüm katunug kötürmiş teñri...</i> (Mo 1- D 25)	"Türk halkının adı, sanı yok olmasın diye babam kağanı, annem <b>hatunu</b> yükselten (ebedi) gök.."
<i>kagan atanıp katun atanıp ötüken ortosinta as öñüz baş kan idok kedinin örgin bunta eti&lt;t&gt;dim</i> (Mo 12- G 6)	"Kağan (olarak) atanıp (eşim de) <b>hatun</b> (olarak) atanıp Ötüken'in ortasında As Öngüz Baş ve Kan Iduk Baş (dağlarının) batısında kağanlık otağını burada kurdurdum."
<i>tutdum katunun anta altım türük bodun anta ingaru yok boltı</i> (Mo 14- K 10)	"(Ozmış Kağan'ı) tuttum. <b>Hatununu</b> orada ele geçirdim. Kök Türk halkı ondan sonra yok oldu."
<i>kamış ara kalmış. Tengri unamaduk. Abınçu katun bolzun tir.</i> (IB- 38)	"(Bir köle kız) kamışlar arasında (yalnız) kalmış. Tanrı (bunu) doğru bulmamış. (Bu köle kız) <b>Hatun</b> olsun!, der."

### 1. 5. kelin ~ keliñ sözcüğü

Clauson, bu sözcüğün "birinin küçük kardeşinin veya oğlunun karısı" anlamına geldiğini ve yalnızca kocanın babası veya ağabeyi tarafından kullanılan bir ilişki terimi olduğunu ifade eder (1972, s. 719). Sadece verilen örneklerde tanımlanmıştır. Cümlelerde kan bağı gösteren akrabalık sözcüklerinin yanında *kelin* ~ *keliñ* sözcüğüne de rastlanması, aileye sonradan katılmış olan kadınlara da önem verildiğini göstermektedir.

**Tablo 10.** “kelin ~ keliñ” sözcüğü

	EDPT	HdAu
<i>kelin ~ keliñ</i>	<i>kelin</i> 'gelin' (s. 719)	<i>kälin</i> (1) gelin, yenge (2) hizmetçi kız (s. 354)

**Tablo 11.** Örnek cümle: “kelin ~ keliñ”

<i>ögüm katun ulayu öglerim ek&lt;e&gt;lerim keliñünüm kunçuylarım bunca yeme tirigi küñ boltaçı erti ölügi yurtta yolta yatu kaltaçı ertigiz (Mo 1- K 9)</i>	“Annem hatun (ve) diğەر (üvey) annelerim, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunların dirisi cariyeye olacak idi, ölüsü de orada burada kala kalacaktınız.”
<i>kanım tülberi kara bodun külig kadaşım esizim içiçim er üküş er oğlan er küdegülerim kız kelinlerim b(ökmedim esizim-e ayıt-a) (E 3-6)</i>	“Han’ımın tülberi, halk, benim şerefli akrabam, yazık bana! Amcalarım ve amcaoğulları, çok sayıda askerlerim, asker oğlanlar, enişterim, gelinlerim (size hepinize) doymadım.”

### 1. 6. kız sözcüğü

Bu sözcük bütün yazıtlarda tanıklanmıştır. Örnek cümlelerden, günümüzde hâlâ kullanılan başlık, kız almak ve vermek kavramlarının o dönemde de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kız ve erkek çocukların-cinsiyet ayırt etmeksizin- değerli olduğunu ve onların köle olmasından korkulduğu da belirtilmektedir. Aynı zamanda bir babanın çocuklarından -yine cinsiyet ayırt etmeksizin- ayrılmasının üzüntüsü de görülmektedir.

**Tablo 12.** “kız” sözcüğü

	EDPT	HdAu
<i>kız</i>	<i>kı:z</i> 'kız, evlenmemiş kadın', ancak genellikle daha kısıtlı bir anlamla 'kız çocuğu, köle kız' vb. için kullanılır. (s. 679)	<i>kız</i> (1) kız, kız (evlat), bakire; (2) yedi mücevherden biri de. (s. 376)

**Tablo 13.** Örnek cümle: “kız”

<i>tawgaç bodunka beglik urı oğlın kul boltı eşilik kız oğlın küñ boltı (Mo 1- D 7)</i>	“Çin halkına, beyliğe layık oğulları köle oldu, hanımefendiliğe layık kızları cariyeye oldu.”
<i>türgüş kaganka kız[ımı&lt;...&gt; ertiñü ulug törön alı bértim (Mo 3- K 9)</i>	“Ben Türgeş kağanına kızımı <...> pek büyük törenle alıverdim.”
<i>bir [kız] sek[iz urı] oğlın tutdum (Mo 14- B 3)</i>	“Bir kız (ve) sekiz erkek çocuğunu ele geçirdim.”
<i>inim yėti urım üç kızım üç erti (Mo 15- 6)</i>	“kardeşim yedi, oğlum üç, kızım üç idi.”
<i>kızımın kalınsız bértim (Mo 15-7)</i>	“kızımı başlıksız verdim.”
<i>yılıksın barımın kızın koduzun kelürtüm (Mo 14- D 3)</i>	“At sürülerini, varlıklarını, kızlarını ve karılarını getirdim.”

<i>kinim kadaşım esizim-e oğlanım kızım-a örünüm karam esiz</i> (E 44- 7)	“Nesebim, akrabalarım, yazık bana! Oğullarım, kızlarım, benim aydın ve karanlık (mal ve mülküm), yazık!”
---	--

### 1. 7. *kisi* sözcüğü

Clauson, Köktürk ve Uygur yazılarının belirsizliği ve iki kelimenin anlam yakınlığı nedeniyle *kisi* sözcüğünün sık sık *kişi* (çok daha yaygın bir kelime olduğu için) olarak yazı çevirisinin yapıldığını söylemektedir (1972, s. 749). Aşağıdaki ikinci örnek cümlede -Clauson’un belirttiği gibi- *kisi* olarak okunması gereken sözcüğün *kişi* olarak okunduğu görülebilir. İlk örnekte kadınların ve çocukların bir savaş ganimeti olabildikleri görülmektedir. İkinci örnekten de “eşten ayrılmanın yarattığı üzüntü” anlaşılmaktadır.

**Tablo 14.** “*kisi*” sözcüğü

	EDPT	HdAu
<i>kisi</i>	<i>kisi</i> : '(kadın) eş' (s. 749)	<i>kişi</i> kadın, eş (s.386)

**Tablo 15.** Örnek cümle: “*kisi*”

<i>sagır? çulugun? yağıt&lt;d&gt;okda [küli] çor [oplayu tegi]p sançıp ölürüp oğlın <i>kisisin</i> buln[adıp]</i> (Mo 10- B 5)	“sagır Çulug ile savaştığı sırada Küli Çor ileri atılarak saldırıp, mızraklayıp, öldürüp çocuklarını (ve) <b>karısını</b> tutsak edip”
<i>kuyda <i>kişim</i>- esizim-e</i> (E 61- 2)	“Ah, odasındaki <b>zevcem</b> , yazık bana!”

### 1. 8. *koduz* sözcüğü

Clauson, bu sözcüğün “terk edilmiş bir şey” anlamıyla ko:d- “koymak” fiilinden geldiğini düşünmektedir (1972, s. 608). Sadece bu iki örnekte tanıklanmıştır. Örnek cümlelerden kadınların savaş ganimeti olabildikleri anlaşılmaktadır.

**Tablo 16.** “*koduz*” sözcüğü

	EDPT	HdAu
<i>koduz</i>	<i>koduz</i> 'kocasını boşandığı ya da öldüğü için artık kocası olmayan bir kadın' (s. 608)	<i>koduz</i> kadın (s. 389)

**Tablo 17.** Örnek cümle: “*koduz*”

<i>sarıg altın ürün kümüş kız <i>koduz</i> egri tewe ağı buşuz kelürü</i> (Mo 6- G 4)	“Sarı altın, beyaz gümüş, kızlar (ve) karılar, (tek) hörgüçlü develer, ipeklileri sıkıntısızca getirdiler.”
<i>yılıksın barımın kızın <i>koduzun</i> kelürtüm</i> (Mo 14- D 3)	“At sürülerini, varlıklarını, kızlarını ve karılarını getirdim.”

### 1. 9. *kunçuy* sözcüğü



Clauson, bu sözcüğün Çince *kung chu* 'imparatorun kızı' ibaresinden, Çin İmparatoru'nun gerçek (ya da daha çok sözde) kızları ayrıcalıklı kağanlara gelin olarak gönderildiğinde Türklere ulaştığını söylemektedir. Bir süre sonra, bu sözcük, eşlerden biri gerçekte kraliyet mensubu olmasa bile 'eş, karı' anlamında kullanılmaya başlanmıştır (1972, s. 635). Örnek cümlelerde sözcüğün, kağanlık yazıtlarında "prenses" anlamında, Yenisey Yazıtları'nda ise "eş" anlamında kullanıldığı görülmektedir.

**Tablo 18.** "kunçuy" sözcüğü

	EDPT	HdAu
<i>kunçuy</i>	<i>kunçu:y</i> Çince <i>kung chu</i> 'imparatorun kızı'; 'eş, karı.' (s. 635)	<i>kunčuy</i> < Chin. <i>gongzhu</i> (1)kadın, prenses, kraliçe, eş; (2) çoğulda: kadın cinse mensup kişiler (3) unvanın bir bölümü (s. 423)

**Tablo 19.** Örnek cümle: "kunçuy"

<i>ögüm katun ulayu öglerim ek&lt;e&gt;lerim keliünüm kunçuyularım bunca yeme tirigi küñ boltaçı erti ölügi yurtta yolta yatu kaltaçı ertigiz (Mo 1- K 9)</i>	"Annem hatun (ve) diğer (üvey) annelerim, ablalarım, gelinlerim, <b>prenses</b> lerim, bunların dirisi cariyeye olacak idi, ölüsü de orada burada kala kalacaktınız."
<i>siñilim kunçuyug bértimiz (Mo 1- D 20)</i>	"Kız kardeşim <b>prensesi</b> (eş olarak) verdik."
<i>esiz elim-e kunçuyum-a oğlanım-a bodunım-a esizim-e altmış yaşımda (E 1-1)</i>	"Ne yazık, devletim, <b>zev</b> celerim, oğullarım, halkım! Ne yazık altmış yaşımda!"
<i>kuyda kunçuyım özde oğlum ayıt-a esizim-e ayıt-a bökmedim adırıtım (E 3-1)</i>	"Odalarında <b>zev</b> celerim, öz oğullarım, ne keder! Ne acı bana! (Sizlere) doymadım, (sizlerden) ayrıldım!"
<i>kuyda kunçuyum tul kaltı esizim-e (E 45-6)</i>	"Odalarındaki <b>zev</b> celerim dul kaldılar, ne yazık bana!"

### 1. 10. küñ sözcüğü

Clauson, bu sözcüğün *kul* "erkek köle" sözcüğünün dişi karşılığı olduğunu belirtmektedir (1972, s. 726). Örnek cümlelerde kağanın ailesinden olan kadınların tutsak olabildiği görülmektedir.

**Tablo 20.** "küñ" sözcüğü

	EDPT	HdAu
<i>küñ</i>	<i>küñ</i> 'kadın köle' (s. 726)	<i>küñ</i> cariyeye, halayık, hizmetçi kadın (s.443)

**Tablo 21.** Örnek cümle: "küñ"

<i>tawgaç bodunka beglik urı oğlın kul</i>	"Çin halkına, beyliğe layık oğulları köle oldu,
--	---

<i>bolıt eşilik kız oğlın küñ bolıt</i> (Mo 1- D 7)	hanımefendiliğe layık kızları <b>cariye</b> oldu.”
<i>ögüm katun ulayu öglerim ek&lt;e&gt;lerim keliñünüm kunçuylarım bunca yeme tirigi küñ boltaçı erti ölügi yurtta yolta yatu kaltaçı ertigiz</i> (Mo 1- K 9)	“Annem hatun (ve) diğەر (üvey) annelerim, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunların dirisi <b>cariye</b> olacak idi, ölüsü de orada burada kala kalacaktınız.”
<i>küñüm kulum bodunug teñri yer anta ayu [bè]rti anta sançdım</i> (Mo 14- G 9)	“ <b>Hizmetçilerim</b> (ve) kullarım, halkı(m) (için) gök (ve) yer öyle buyurduğı için (onları) orada mızrakladım.”

### 1. 11. ög sözcüğü

Ana “anne” sözcüğü ile aynı anlama gelen bu sözcüğe yazıtlarda *ana* sözcüğünden daha çok rastlanmaktadır. Örnek cümlelerden kağan eşi/annesi olan kadının kutsal, önemli ve değerli olduğu anlaşılmaktadır. Bu kutsallık annenin *katun* olmasından ileri gelmektedir. Diğer örnek cümlelerden de “annenin kötü bir duruma düşmesi ihtimalinin ya da anneden ayrılmanın yarattığı üzüntü” anlaşılmaktadır.

**Tablo 22.** “ög” sözcüğü

	EDPT	HdAu
<b>ög</b>	<b>ög</b> ‘anne’ (s. 99)	<b>ög</b> (1) anne; (2) Ana Tanrıça; (3) temel, esas (s. 523)

**Tablo 23.** Örnek cümle: “ög”

<i>ögüm katun ulayu öglerim ek&lt;e&gt;lerim keliñünüm kunçuylarım bunca yeme tirigi küñ boltaçı erti ölügi yurtta yolta yatu kaltaçı ertigiz</i> (Mo 1- K 9)	“ <b>Annem</b> hatun (ve) diğەر (üvey) annelerim, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunların dirisi cariyeye olacak idi, ölüsü de orada burada kala kalacaktınız.”
<i>türük bodun yok bolmazun tēyin bodun bolçun tēyin kañım eltēriş kaganug ögüm elbilge katunug teñri töpösinte tutup yügerü kötürmiş erinç</i> (Mo 1- D 11)	“Türk halkı yok olmasın diye halk olsun diye babam Elteriş Kağan’ı, <b>annem</b> Elbilge Hatun’u (ebedi) gök, tepelerinden? tutup (göge) yükseltmiş elbette.”
<i>umay teg ögüm katun kutıña inim köl tēgin er at bultı</i> (Mo 1- D 31)	“Umay gibi <b>annem</b> hatunun talihi sayesinde kardeşim Köl Tegin erlik adını buldu.”
<i>ögümke bökmedim buña</i> (E 59-9)	“ <b>Anama</b> doymadım, yazık!”

### 1. 12. siñil sözcüğü

Bu sözcüğe sadece aşağıdaki örnek cümlede rastlanmıştır. Bu sözcük kağanın, kız kardeşinden prenses olarak bahsettiğini de göstermektedir.

**Tablo 24.** “siñil” sözcüğü

	EDPT	HdAu
<i>siñil</i>	<i>siñi:l</i> ‘küçük kız kardeş’ (s. 839)	<i>siñil</i> küçük kız kardeş (s. 615)

**Tablo 25.** Örnek cümle: “siñil”

<i>siñilim kunçuyug bértimiz</i> (Mo 1- D 20)	“Kız kardeşim prensesi (eş olarak) verdik.”
---	---

**1. 13. uzuntonlug sözcüğü**

Clauson, bu sözcüğün “rahip” anlamına geldiğine dair orijinal teorisinin artık kabul görmediğine değindikten sonra sözcüğü “uzun giysiler giyen” yani “kadın” olarak açıklamıştır (1972, s. 520). Sadece Irk Bitig’de rastlanılan bu sözcük, çalışmada incelenen sözcükler arasındaki bir akrabalık ya da hiyerarşi bildirmeden “kadın” anlamında kullanılan tek sözcüktür.

**Tablo 26.** “uzuntonlug” sözcüğü

	EDPT	HdAu
<i>uzuntonlug</i>	<i>uzu:n tonlu:ğ</i> “kadın” (s. 520)	<i>uzun tonlug ~ uzuntonlug</i> kadın (s. 813)

**Tablo 27.** Örnek cümle: “uzuntonlug”

<i>Uzun tonlug közüngüsin kölke içginmiş. Yarın yangrayur, kiçe kengrenür, tir.</i> (IB-22)	“(Bir) kadın aynasını göle düşürmüş. (Bu yüzden) sabah(ları) söyleniyor, akşam(ları) sızlanıyor, der.”
<i>Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmış. Yana edgüti sakınmış. İdişimte ayakımta öngi kanca barır men? Tir. Yana kelmiş. İdişin ayakın esen tükel bulmiş. Ögirer sebinür tir.</i> (IB-42)	“Bir kadın kabını kacağına bırakıp gitmiş. Sonra iyice düşünmüş. Kabımdan kacağımdan ayrı nereye gidiyorum ben?, demiş. Sonra yine gelmiş, kabını kacağına sapasağlam bulmuş. Mutlu olup seviniyor, der.”

**1. 14. yutuz ~ yotuz sözcüğü**

Clauson, bu sözcüğün bazen tercüme edildiği gibi “köle kız” anlamında olmadığını, bağlamlara bakıldığında “eş” anlamında kullanıldığının net olarak anlaşıldığını belirtir (1972, s. 894). Örnek cümlelerde de bu anlam açıkça görülmektedir. Cümlelere bakıldığında kadınların savaş ganimeti olarak alınabildiği görülmektedir.

**Tablo 28.** “yutuz ~ yotuz” sözcüğü

14	EDPT	HdAu
<i>yutuz ~ yotuz</i>	<i>yutuz</i> 'eş' (s. 894)	<i>yutuz</i> (1) hanım, eş, evli kadın; (2) cariyeye; (3) kadın

	(s. 922)
--	----------

**Tablo 29.** Örnek cümle: “yutuz ~ yotuz”

<i>oglin yu[tuz]ın yulkısın barımın anta altım</i> (Mo 3- D 24)	“Çocuklarını, karılarını, hayvan sürülerini, varlıklarını orada ele geçirdim.”
<i>bodun &lt;...&gt; yutuzın yok kıltım</i> (Mo 3- G 4)	“halkı <...> karılarını yok ettim”
<i>bodunım-a oğlım-a yotuzım-a</i> (E 43-1)	“Ah, halkım, ah, oğullarım, ah, zevcelerim”
<i>Oğlı yutuzı kop öğirer tir</i> (IB- 29)	“Çocukları ve kadını hep seviniyorlar, der.”

### Sonuç

Verilen örnek cümlelerle birlikte sözcüklerin incelendiği bu çalışma ile runik harfli metinlerde kadının ne şekilde yer bulduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Metinler erkekler tarafından yazıldığı/yazdırıldığı için kadın, erkeğin söylemlerine göre konumlanmış durumdadır. Yani kadınlar bu metinlerde özne olarak değil, nesne olarak bulunmaktadır. Neredeyse yazıtların tümünde kadının varlığı bir erkeğin eşi, kızı, gelini, ablası veya kız kardeşi olarak mümkün olmaktadır. Bu durum için, Günay da makalesinde “İslamiyettten önce de sonra da bir kadın tek başına ve kendi adına toplum içinde var olamazdı. Bağlı olduğu erkeğin yaşama alanı içinde kendini gerçekleştirebilir ve üretken olabilirdi.” demektedir (2000, s. 4). Kadınlara dair sözcüklerin çoğu akrabalık isimlerinden oluşmaktadır: annem, zevcem, ablalarım, kız kardeşim, kızları vb. Akrabalık sözcükleri arasındaki *ebçi~ ewçi, kisi, koduz* ve *yutuz ~ yotuz* sözcüklerinin tamamı “eş” anlamında kullanılmıştır. İncelenen sözcükler içinde aile ya da akrabalık ifade etmeyen tek sözcüğün *uzuntonlug* olduğu görülmektedir. O da sadece İrk Bitig’de tanıklanmaktadır. Bu sözcük hariç bütün sözcüklerin akrabalığı ifade etmesi, kadına daha çok aile içinde değer atfedildiğini göstermektedir.

Metinlerde kadınları bir hiyerarşi<sup>2</sup> içinde görmek de mümkündür. En çok kutsallık atfedilen ve hiyerarşik olarak en üstte bulunan kadının *katun* “kağanın karısı” olduğu görülmektedir. Kağanın kız kardeşi *kunçuy* “prenses” da aynı şekilde üst konumdadır. Hiyerarşik olarak en alttaki kadın *künj* “kadın köle” olarak görülmektedir.

İncelenen metinlerde sözcüklerin sıklığına da bakılmıştır. Farklı kaynaklarda farklı okumalara rastlandığı için burada kesin sayılar vermek çok doğru olmayacaktır. Fakat sözcükleri, sıklığı on kullanımın altında ve on kullanımın üstünde olan sözcükler olarak iki bölüme ayırabiliriz. Metinlerde on kullanımdan fazla rastlanılan yani en sık görülen sözcükler *kunçuy*, *kız* ve *katun* olarak belirlenmiştir. Bu üç sözcüğün dışında kalan sözcükler ise on kullanımın altındadır.

Metinlerde kadınları aşağılayan, küçümseyen ya da ikinci plana iten bir sözcüğe rastlanmamıştır. Kadınların ikinci planda kalmaları, metinlerde onların dilinden yazılan cümleler bulunmamasından ve sadece erkekler tarafından anlatılmış olmalarından ileri gelmektedir.

Bu çalışma, Türklerin kadına bakışını sadece sözcükler üzerinden göstermektedir. Türklerde kadın algısının bütün yönleriyle araştırılması ve incelenmesi, geçmişten

<sup>2</sup> Eski Türkçe metinlerde kadın hiyerarşisi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. (Tokyürek, 2013).

günümüze kadar bütün eserlerin belli kriterler çerçevesinde taranıp disiplinler arası bir şekilde çalışılmasını gerektirmektedir.

### Kaynakça

- Alyılmaz, C. ve Alyılmaz, S. (2014). Eski Türk Kadın Heykellerinin Düşündürdükleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(4), 1-33.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2019). *Orhon Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Bahrani, Z. (2018). *Babil'in Kadınları Mezopotamya'da Toplumsal Cinsiyet ve Temsil*. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Büyükkantarcioglu, N. (2006). *Toplumsal Gerçeklik ve Dil*. İstanbul: Multilingual Yay.
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Çağatay, S. (1963). Türkçede "Kadın" İçin Kullanılan Sözcükler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 10, 13-49.
- Çakır, S. (2016). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yay.
- Günay, U. (2000). İslâmî Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi. *Millî Folklor*, Ankara (46), 4-9.
- İzgi, Ö. (1975). İslamiyetten Önce Türklerde Kadın. *Türk Kültürü Araştırmaları*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Cilt 11-12-13-14, 105-110.
- Kormuşin, İ.- vd. (2016). *Yenisey- Altay- Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*. Ankara: Bilgesu Yay.
- Tekin, T. (2004). *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara: Öncü Kitap.
- Tokyürek, H. (2013). Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 61(1), 119-130.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch (eski Uygurcanın el sözlüğü eski Uygurca – Almanca – Türkçe)*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

### Kısaltmalar

EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish

HdAu: Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch- Deutsch- Türkisch

### Yazıt İsimleri Kısaltmaları

A 46: Kalbak- Taş XXIII

E 1: Uyük Tarlak

E 3: Uyük- Turan

E 12: Aldı- Bel I

E 42: Bay- Bulun I

E 43: Kızıl- Çiraa I

E 44: Kızıl- Çiraa II

E 45: Köjeelig- Hovu

E 59: Herbis- Baarı

E 61: Şançi I

E 66: Kara- Bulun II

IB: Irk Bitig

K 3: Talas III

Mo 1: Kül Tigin Yazıtı

Mo 3: Bilge Kağan Yazıtı

Mo 5: Tonyukuk I

Mo 6: Tonyukuk II

Mo 10: Küli Çor

Mo 12: Tariat Yazıtı

Mo 14: Şine Usu Yazıtı

Mo 15: Suci Yazıtı